

ПЕРЕДМОВА

Часто деякі регіони чи навіть цілі країни асоціюються в нас із певними ландшафтами. Наприклад, Норвегію багато хто сприймає як сувору країну фіордів. Шотландія — романтичний світ пагорбів і вересових пустищ. Прованс — безтурботний край лавандових полів та сонячних виноградників.

А типовий український краєвид традиційно зображають як «золоті лани під блакитним небом». Доповнення до ланів — верби над водою, калина за вікном та соняшники під гніздом лелеки. Така собі сільська ідилія серед аграрного ландшафту. Та образ цей не більш ніж стереотип. Адже країна в нас насправді величезна і розташована одразу в кількох природно-кліматичних зонах. Тож кожен з її регіонів унікальний і не схожий на інші. І кожен має свої природні ландшафти-візитівки. Ми легко впізнаємо на світлинах полонини Карпат, степи Причорномор'я або чудернацькі скелі гірського Криму.

Мені ж випало жити і працювати в Поліссі. З назви всім зрозуміло, що Полісся — край лісів. Та загалом ліс —

явище не унікальне. Адже лісові масиви, більші чи менші, можна знайти практично на всій території України. Звісно, у кожному регіоні ліси особливі. Подільські діброви, карпатські букові праліси, кримські ялівцеві рідколісся, байрачні ліси Степу...

Типові поліські ліси — це соснові бори. Невибаглива сосна споконвіку росла тут на неродючих піщаних ґрунтах. Та первинних диких нетрів збереглося тут не так уже й багато, адже сучасні ліси здебільшого є витвором багаторічного лісового господарства.

Але збереглося в Поліссі дещо справді дике і таємниче. Ландшафт самобутній і особливий. Це велетенські торфові болота. Адже таких безкрайніх болотяних масивів площею по кілька тисяч гектарів не зустрінеш більше ніде в Україні. Оточені лісом важкодоступні вологі низини, із драговинами, озерцями й островами, впевнено залишаються осередками справжньої Дикої Природи. Саме болота в поєднанні з лісами створюють упізнаваний образ української Півночі.

Та, як відомо, пересічний українець небагато знає про болота. Тому їхній імідж таємничий і дещо негативний, бо сформований художніми фільмами і фантастичними творами. Так уже повелося, що більшість людей уявляє болото як «зіпсоване озеро», заросле ряскою та очеретом. Мовляв, болото — місце непривабливе, де на мандрівника чигають лише небезпеки: бездонні трясовини, ненажерливі комарі та голодні п'явки і гадюки.

Водночас у Поліссі почуєте зовсім інші думки. Болота тут здавна цінували як неодмінний елемент рідного природного ландшафту, джерело ресурсів та перешкоду для ворогів. Таке позитивне ставлення до боліт характерне також і для Балтії, Скандинавії та інших заболочених регіонів Європи. До речі, там великі болота здебільшого

заповідні території та популярні екотуристичні локації. Науковці ж указують на виняткове екологічне значення боліт. Адже болота — природні резервуари прісної води. Вони поглинають і утримують вуглець, впливають на клімат, є осередками багатого біорізноманіття та оселищами рідкісних видів.

А ще болота просто цікаві. Лише уявіть, як гоїдається під ногами моховий килим трясовин. З бульканням виривається із драговини болотяний газ. У товщі вологого торфу зберігаються тисячолітні «болотяні мумії». Іржава вода ховає під собою пласти болотяної залізної руди. Навесні линуть із боліт голоси численних пролітних птахів. Улітку квітнуть рідкісні дикі орхідеї, а поруч чатують на здобич рослини-хижаки. Восени здійснюються з болотяних ягідників виводки тетеруків та чується тужливе журавлине курликання. Холодної пори в'ються поміж засніженими острівцями звірині стежки, натоптані справжніми дикими велетнями.

Поліські болота тисячі років живуть своїм прихованим від стороннього ока життям. І ця книжка — спроба зазирнути в їхній таємничий загублений світ. Як гід у дику природу я зібрав інформацію, що найбільше цікавить болотяних екотуристів. Тож книжка не претендує на вичерпність довідника чи звання «Болотяної енциклопедії». Адже для цього існують ґрунтовні академічні роботи болотознавців, спеціалізовані наукові монографії та статті для фахівців.

Мета цієї книжки — ознайомити широке коло читачів із болотами Полісся. Поділитися своїм захопленням. Надихнути на подорожі болотами й надати практичні поради. Розвіяти численні упередження і спростувати стереотипи. Показати, що поліські болота — це особливий, великий і цікавий світ. Світ, населений чудернацькими

і рідкісними створіннями. Світ, у якому сформувалася частина нашої культури і наших традицій. Світ, який ретельно береже свої таємниці та який готовий розкрити їх допитливому відвідувачу. Світ, у якому досі кожен може відчувати себе мандрівником-першовідкривачем. І водночас це світ, який неухильно зникає і нині потребує нашого захисту.

І якщо, прочитавши цю книжку, хтось захоче ознайомитись із болотами ближче, вирушить у мандрівку Поліссям чи серйозно задумається про збереження Дикої Природи, мети буде досягнуто.

ПРО ЩО МОВЧАТЬ БОЛОТА

1.1. Спочатку було болото

Болота — світ на межі води і суходолу. Світ, сповнений таємниць і природних чудес, оповитий недоброю славою і незліченними міфами. Болота існують на нашій планеті мільйони років. Їх заслужено можна вважати найстаршими серед наземних екосистем. Уперше вони з'явилися задовго до появи людей, мамонтів чи динозаврів. Вони пережили грандіозні катаклізми, масові вимирання і зміни клімату. Болотяні масиви утворювались і зникали в різних куточках земної поверхні. Змінювались їхній зовнішній вигляд, площі й ареали поширення. Та хоч би де і коли існували болота, усі вони завжди мали спільні риси. Основна з яких — надмірна зволоженість, що зумовлювала розвиток специфічної вологолюбної рослинності.

Та як і коли з'явилися найперші болота? Щоб коротко відповісти на це запитання, варто пригадати міфи про створення Світу й постулат еволюціоністів про те, що життя зародилось у воді. Об'єднавши все до купи, так і кортить урочисто виголосити: «На початку було Болото!..».

Та насправді все не так просто. Болота з'явилися на Землі не одразу. Початково наша новоутворена планета нагадувала розжарене пекло. Потім Земля довго остигала. Настільки, щоб вода на ній могла конденсуватися і перейти в рідкий стан. Так утворилися океани. Згодом у їхніх теплих водах зародилося життя. Спочатку — примітивні форми, потім — складніші організми. Перші водні рослини поглинали вуглекислий газ і вивільняли кисень, який зробив атмосферу придатною для дихання. З часом клімат на планеті ставав менш екстремальним, і життя почало вибиратися з води на суходіл.

Такий перехід був дуже поступовим. Давні рослини, хоча частково й вибралися із води, проте ще не вміли раціонально використовувати вологу. Отож вони жили, розмножувались і помирали виключно на мілководді. Власне, такі їхні «земноводні» угруповання ми й можемо вважати найпершими болотами.

Та час спливав, і еволюція живих організмів тривала. На пра континентах панував здебільшого вологий і теплий клімат, подібний до сучасного тропічного. У таких «парникових умовах» рослини розвивалися — ставали більшими й різноманітнішими. Нарешті, у карбоновому (кам'яновугільному) періоді виникли величезні площі справжніх лісових боліт [21]. На цей час поширення набули численні види спорових рослин — переважно хвощів, плаунів та папоротей. Тільки, на відміну від своїх сучасних дрібних трав'янистих родичів, вони мали вигляд велетенських дерев. Деякі з таких дерев були діаметром до двох і заввишки до тридцяти метрів. Про їх існування ми знаємо завдяки скам'янілим решткам, що збереглися до наших днів у вугільних пластах.

Тут виникає резонне запитання. Як могли рослинні рештки зберегтися донині й до чого тут болота? Та від-